

CHRISTELLE FISCHER-BOVET, *ARMY AND SOCIETY IN PTOLEMAIC EGYPT*,
CAMBRIDGE–NEW YORK: CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS 2014, XXV, 447 S.

Informacje dotyczące społecznej i ekonomicznej roli armii w Egipcie za panowania Ptolemeusza są rozproszone i do niedawna próżno było szukać spójnej i aktualnej publikacji na ten temat. Istniejący stan badań został uzupełniony w ostatnich latach przez pracę autorstwa Christelle Fischer-Bovet. *Army and Society in Ptolemaic Egypt* została opublikowana jako pierwszy tom serii wydawnictwa Uniwersytetu w Cambridge *Armies of the Ancient World* (pod redakcją Nicholasa Sekundy).

Fischer-Bovet (Uniwersytet Południowej Kalifornii w Los Angeles) w swoich badaniach koncentruje się na historii Egiptu ptolemejskiego, a także, w mniejszym stopniu, rzymskiego. Szczególnie interesują ją zagadnienia związane z historią społeczną Egiptu za panowania Lagidów, m.in. demografia, etniczność oraz tworzenie się i funkcjonowanie relacji społecznych. Zdecydowana większość prac badaczki poświęcona jest armii i społeczno-ekonomicznej roli żołnierzy oraz oficerów wojskowych w czasach ptolemejskich¹. Recenzowana książka *Army and Society in Ptolemaic Egypt* stanowi rozszerzenie rozprawy doktorskiej autorki (promotor: Joseph G. Manning) i jest najistotniejszą dotychczas publikacją w jej dorobku naukowym.

Fischer-Bovet podjęła próbę przebadania personelu wojskowego w Egipcie ptolemejskim pod kątem społeczno-gospodarczym, odnosząc się równocześnie do politycznej roli wojska w tym okresie. Praca ma na celu ustalenie najistotniejszych funkcji armii w monarchii Ptolemeusza oraz wpływ instytucji wojskowych na struktury państwowe. Do głównych założeń zalicza się także przebadanie wzajemnych relacji pomiędzy żołnierzami a pozostałymi grupami społeczeństwa. Intencją autorki jest zaprezentowanie w ujęciu diachronicznym hierarchii wojskowej oraz organizacji armii w Egipcie z uwzględnieniem przemian i reform, jakim ulegały przez cały okres panowania dynastii Lagidów. Społeczeństwo Egiptu ptolemejskiego miało charakter wieloetniczny i wielokulturowy, a odzwierciedlenie tego można znaleźć również wśród żołnierzy. Badania autorki rzucają światło na relacje panujące pomiędzy członkami armii, którzy wywodzili się z różnych grup etnicznych.

---

¹ Ch. Fischer-Bovet, 2013: *Egyptian warriors: the machimoi of Herodotus and the Ptolemaic army*, „CQ” 63, s. 209–236; 2014: *Un aspect des conséquences des réformes de l’armée lagide: soldats, temples égyptiens et inviolabilité (asylia)*, [w:] *Cahiers de l’Atelier Aigyptos 2. L’armée en Egypte aux époques perse, ptolémaïque et romaine*, red. A.-E. Vésisse, S. Wackenier, Paris, s. 137–170; jako współautor z W. Clarysse: 2012: *A military reform before the battle of Raphia?*, „APF” 58, s. 26–35.

Badania Fischer-Bovet nad wojskowością w Egipcie ptolemejskim mają charakter interdyscyplinarny i opierają się przede wszystkim na materiale papirologicznym (papiirusy i ostraka), który stanowi najbardziej charakterystyczną kategorię źródeł dla Egiptu, zwłaszcza dla okresu hellenistycznego i rzymskiego. Autorka korzysta jednak również z mniej licznych źródeł epigraficznych oraz sięga do dzieł autorów klasycznych różnych epok, m.in. Herodota, Diodora Sycylijskiego czy Polibiusza. Istotną rolę odgrywają też źródła archeologiczne, takie jak broń czy przedmioty codziennego użytku, które posłużyły do rekonstrukcji przemian, jakim ulegała armia w czasie trwania dynastii Ptolemeuszy.

Praca podzielona jest na trzy główne części, które poprzedza wprowadzenie składające się z dwóch rozdziałów. Po sprecyzowaniu w rozdziale pierwszym (s. 1–14) głównych celów i tez pracy, w rozdziale drugim (s. 15–43) Fischer-Bovet nakreśla funkcjonowanie i organizację armii w Egipcie w tzw. okresie późnym, w latach 664–332 p.n.e., czyli począwszy od panowania Psametycha I poprzez dominację perską aż do podboju Egiptu przez Aleksandra Wielkiego. Część pierwsza (*Structure and Role of the Army*) skupia się na organizacji armii i hierarchii wśród żołnierzy i oficerów wojskowych za panowania Ptolemeuszy. Rozdział trzeci (s. 49–115) poświęcony jest przemianom, jakim ulegała armia w Egipcie przez cały okres panowania dynastii ptolemejskiej, co zostało ukazane na tle wydarzeń politycznych. Autorka analizuje, w jaki sposób czynniki zewnętrzne, m.in. konflikty z Antiochem czy pojawienie się Rzymu, oraz sytuacja wewnętrzna, przede wszystkim zamieszki w państwie i spory dynastyczne, wpływały na reformy w armii i jej rolę w życiu społeczno-politycznym w różnych okresach. Informacji na temat organizacji poszczególnych oddziałów wojskowych (zwłaszcza kawalerii i piechoty) na tle przeprowadzonych reform dostarcza rozdział czwarty (s. 116–159). Prezentuje on również hierarchię panującą wśród kadry oficerskiej. Kompozycji etnicznej armii oraz relacjom pomiędzy żołnierzami pochodzącymi z różnych grup etnicznych poświęcony jest rozdział piąty (s. 160–195). Część druga (*Economic Status and Social Networks of Soldiers and Officers*) skupia się na społeczno-ekonomicznej pozycji personelu wojskowego. Rozdział szósty (s. 199–237) porusza kwestie związane z osadnictwem wojskowym, przydziałem ziemi oraz rolą oficerów w administrowaniu zamieszkiwanymi przez nich terenami. W rozdziale siódmym (s. 238–299) zawarta została analiza kontaktów pomiędzy żołnierzami a innymi grupami społeczeństwa ptolemejskiego. Część trzecia (*The Army and Egyptian Temples*) w całości dotyczy relacji wojskowych ze świątyniami oraz w mniejszym stopniu również z personelem świątynnym. W rozdziale ósmym (s. 303–328) autorka zwraca uwagę na osoby, które równocześnie pełniły urzędy wojskowe i funkcje religijne. Według niej koncentracja

władzy wojskowej i kapłańskiej, zwłaszcza wśród członków lokalnych elit, sprzyjała utrzymaniu stabilizacji na danym terenie i pozyskaniu lojalności jej mieszkańców przez władców (s. 303–305). W rozdziale dziewiątym Fischer-Bovet podkreśla istotną rolę żołnierzy w finansowaniu lokalnych ośrodków świątynnych (s. 329–362). Analizie zostały poddane źródła poświadczające aktywność osób pełniących funkcje wojskowe na rzecz egipskich świątyń. Rozważania zawarte w obu rozdziałach zostały dodatkowo zilustrowane dołączonymi tabelami. Pierwsza z nich stanowi listę żołnierzy pełniących funkcje kapłańskie. Druga zawiera spis aktów euergetycznych na rzecz miejsc kultu dokonanych przez osoby związane z armią. Całość dopełniają wnioski końcowe przedstawione w ostatnim, dziesiątym rozdziale pracy (s. 363–368).

Wśród badaczy Egiptu ptolemejskiego przez wiele lat dominowała tendencja postrzegania historii monarchii Ptolemeusza jedynie przez pryzmat grecki. Przyczynił się do tego między innymi prym Greków i języka greckiego w biurokracji i administracji ptolemejskiej. Wiązało się to z wygenerowaniem w tym okresie większej liczby dokumentów w języku greckim niż w językach rodzimych. Materiał egipski zapisywany w różnych odmianach pisma egipskiego (demotyka, hieratyka, hieroglify) często był pomijany w starszych badaniach lub korzystano z niego sporadycznie. Przysparzał on zdecydowanie więcej problemów niż źródła greckie. Ze względu na ograniczenia językowe teksty egipskie były rzadziej wydawane, a tym samym trudniej dostępne. Przez kilka ostatnich dekad, wraz z rozwojem egiptologii i wzrostem zainteresowania Egiptem, poglądy na dzieje monarchii ptolemejskiej uległy zmianie. Zgodnie z tym Fischer-Bovet odchodzi od dawnych kierunków badań, biorąc pod uwagę również egipską perspektywę (s. 4). Objawia się to przede wszystkim integracją źródeł greckich i egipskich (demotycznych i hieroglificznych), którą jako jeden z pierwszych postulował Jan Quaegebeur pod koniec lat 70. ubiegłego wieku².

Praca Fischer-Bovet nie reprezentuje również tradycyjnego podejścia do historii wojskowości. Na ogół zainteresowania badaczy skupiały się na strategii wojennej, bitwach, uzbrojeniu i wyposażeniu armii, podczas gdy autorka skłania się ku odmiennemu nurtowi skoncentrowanemu na społecznej historii wojskowości³. Fischer-Bovet nie odcina się jednak w pełni od tradycyjnego postrzegania historii militarnej, ale raczej reprezentuje pogląd, że problemy społeczno-gospodarcze nie mogą być postrzegane w całkowitym oderwaniu od zagadnień wojskowych i politycznych (s. 1–2). Związane jest to również z rosnącą

---

² J. Quaegebeur, 1979: *Documents égyptiens and rôle économique du clergé en Égypte hellénistique*, [w:] *State and Temple Economy in the Ancient Near East, Proceedings of the International Conference organized by the Katholieke Universiteit Leuven from 10th to the 14th of April 1978*, red. E. Lipiński, Leuven, s. 707–729.

³ R.M. Citino, 2007: *Military histories old and new: a reintroduction*, „AHR” 112.4, s. 1070–1090.

popularnością historii społecznej i wykorzystywaniem teorii społecznych w badaniach historycznych. W ostatnich latach systematycznie wzrastała liczba publikacji poświęconych historii społecznej i gospodarczej Egiptu ptolemejskiego⁴. Fischer-Bovet w swojej publikacji odnosi się do teorii społecznych, bazując przede wszystkim na pracach takich badaczy jak Michael Mann⁵, Charles Tilly⁶ oraz Peter Turchin⁷.

Z drugiej strony niektóre zagadnienia wymagałyby bardziej wnikliwego przebadania, jak na przykład aktywność euergetyczna na rzecz świątyni. Niestety autorka ogranicza analizę aktów euergetycznych jedynie do fundacji budynków świątyni bóstw rodzimych, nie uwzględniając innych typów aktywności euergetycznej. Nie bierze również pod uwagę świątyni kultów greckich czy synagog żydowskich dla uzyskania całościowego obrazu działalności oficerów wojskowych na rzecz świątyni. Ponadto wydaje się, że autorka w tym wypadku nie prowadzi własnych badań, a jedynie opiera się na wnioskach wcześniejszych badaczy euergetyzmu w Egipcie ptolemejskim⁸. Prawdopodobnie obfity materiał źródłowy pochodzący z Egiptu uniemożliwił przeprowadzenie odrębnych i gruntownych badań na ten temat.

Fischer-Bovet oferuje rzetelne i innowacyjne podejście do badanych zagadnień. Autorka opiera swoje rozważania o różnorodną bazę źródłową oraz najnowsze publikacje. Poddaje ona analizie zarówno dokumenty greckie, jak i egipskie, czym odcina się od panujących wśród badaczy połowy XX wieku tendencji do przedstawiania jedynie greckiego punktu widzenia. Praca wpisuje się w międzynarodową dyskusję dotyczącą społeczeństwa i gospodarki hellenistycznego Egiptu, która toczy się w pracach współczesnych badaczy dziejów monarchii ptolemejskiej (Dorothy J. Thompson, Willy Clarysse, Joseph G. Manning, Andrew Monson). Tym samym niniejsza publikacja uzupełnia lukę w światowych badaniach nie tylko nad społeczeństwem w Egipcie ptolemejskim, ale również nad wojskowością w epoce hellenistycznej.

Joanna Wilimowska

Uniwersytet Wrocławski

joanna.wilimowska@gmail.com

⁴ J.G. Manning, 2003: *Land and Power in Ptolemaic Egypt: the Structure of Land Tenure*, Cambridge 2003; W. Clarysse, D.J. Thompson, 2006: *Counting the People in Hellenistic Egypt*, 2 t., Cambridge; A. Monson, 2012: *From the Ptolemies to the Romans: Political and Economic Change in Egypt*, Cambridge.

⁵ M. Mann, 1986: *The Sources of Social Power*, Cambridge.

⁶ C. Tilly, 1992: *Coercion, Capital, and European states: AD 990–1992*, Cambridge.

⁷ P. Turchin, 2003: *Historical Dynamics: Why States Rise and Fall*, Princeton.

⁸ C. Thiers, 2006: *Égyptiens et Grecs au service des cultes indigènes. Un aspect de l'évergétisme en Égypte lagide*, [w:] *Les Régulations sociales dans l'Antiquité*, red. M. Molin, Rennes, s. 275–296.

RECENZJE